

20 LET ÚMLUVY O ZÁKAZU CHEMICKÝCH ZBRANÍ

JAROSLAVA KRÍŽKOVÁ a TEREZA VITVAROVÁ

Státní úřad pro jadernou bezpečnost, oddělení pro kontrolu zákazu chemických a biologických zbraní, Senovážné náměstí 9, 110 00 Praha

Jaroslava.Krizkova@sujb.cz, Tereza.Vitvarova@sujb.cz

Klíčová slova: Úmluva o zákazu chemických zbraní, Organizace pro zákaz chemických zbraní, OPCW, Ženevský protokol, Konference o odzbrojení, Státní úřad pro jadernou bezpečnost

Letos je to již 20 let od okamžiku, kdy 29. dubna 1997 vstoupila v platnost Úmluva o zákazu vývoje, výroby, hromadění zásob a použití chemických zbraní a o jejich zničení. Tato úmluva navazující na předchozí dokumenty je zatím nejdokonalejší a téměř univerzálně platící mezinárodní smlouvou, která si klade za cíl úplné a nevratné zničení tohoto druhu zbraní hromadného ničení. Na její implementaci a dodržování povinností z ní vyplývajících již stejnou dobu dohlíží Organizace pro zákaz chemických zbraní sídlící v nizozemském Haagu (Schéma 1).

Cesta k Úmluvě

Vzniku Úmluvy kromě dlouhých a složitých jednání předcházely mezinárodní smlouvy, které však oblast zákazu chemických zbraní nepostihovaly tak komplexně. Byly to Haagské konvence z let 1899 a 1907 a Ženevský protokol z roku 1925.

První Haagská konvence (obr. 1) z roku 1899 přejímá do svého textu část nikdy neimplementované Bruselské deklarace zakazující použití jedu a otrávených zbraní, zbraní způsobujících nadbytečné útrapy. Také zakazuje shazování střel a výbušnin ze vzducholodí nebo podobnými novými způsoby. Druhá Haagská konvence z roku 1907 se týkala vedení pozemní války. Cílem konvence bylo zmírnit v souladu se zákony lidskosti a se stále stoupajícími požadavky civilizace válečné útrapy, šlo tedy o kompromis mezi válečnou nutností a humanitou. Konvencí se stanoví, že válčícím stranám nepřísluší neomezené právo ve volbě prostředků k poškození protivníka a kromě zákazů obsažených ve speciálních smlouvách se zakazuje zejména:

- používat jedu a otrávených zbraní,
- používat zbraní, střel nebo látek, které jsou s to způsobit zbytečné bolesti.

Obě konvence však obsahují klauzuli o závaznosti jen pro strany zúčastněné. Signatářem ani jedné z nich nebyly Spojené státy, Velká Británie podepsala pouze druhou konvenci, byť pro přijetí první také hlasovala. V kontextu dalších událostí je také důležité, že konvenci nepodepsaly Srbsko, Turecko a Černá Hora. Pro první světovou válku, která začala vyhlášením války Rakouska Srbsku, Haagské konvence neplatily¹.

Ženevský protokol, přesněji Úmluva o zákazu použití plynů a bakteriologických zbraní ve válce byl podepsán 17. 6. 1925 a do jeho preambule byl téměř beze změny převzat článek 5 Washingtonské úmluvy. V den podpisu jej podepsalo 38 států včetně Československa, které jej ratifikovalo 16. 8. 1938 s výhradou, že se necítí vázáno vůči zemím, které Ženevský protokol poruší. Tuto výhradu odvolal až 25. 9. 1990 prezident Václav Havel. Dále většina států k Ženevskému protokolu připojila vlastní prohlášení, podle kterých si dané státy vyhradily právo na odvetné použití chemických zbraní v případě útoku proti nim těmito prostředky. Přes nesporné pozitivní význam Ženevského protokolu nelze pominout to, že žádným způsobem neomezuje přípravu k vedení války za použití chemických a biologických zbraní a rovněž neobsahuje definici chemické zbraně. Nemá také žádná opatření ke zničení těchto zbraní a neobsahuje žádná kontrolní opatření².

Přesto nebo však právě proto v první polovině 20. století mnoho zemí pokračovalo ve vývoji nebezpečných a život ohrožujících chemických látek, zejména je nutno zmínit objev nervově paralytických plynů (Tabun, Sarin). Oproti očekáváním 2. světová válka s sebou nepřinesla drastické užívání chemických zbraní, a tak jich mnoho našlo svůj osud na dně moří či oceánů nebo hluboko zakopané v zemi, anebo jen pouze zanechané na bitevním poli. S dalším vývojem vědy a techniky bylo mnoha moc-

Obr. 1. Haagská konference

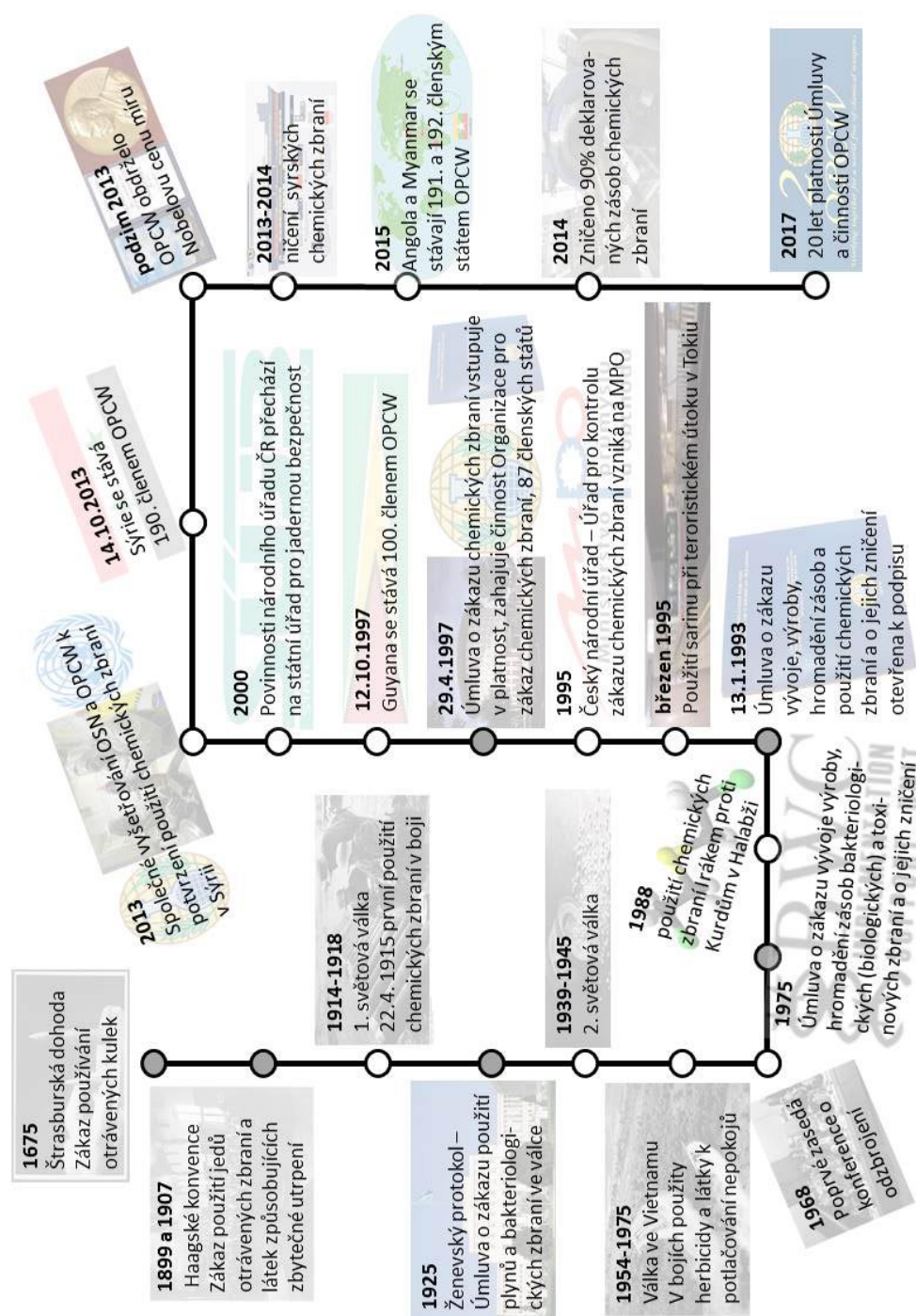

Schéma 1. Časová osa znázorňující cestu chemického odzbrojení

nostmi uznáno, že chemické zbraně vyčerpaly svůj potenciál a je tedy třeba učinit oficiální opatření k jejich zákazu. Tato agenda byla projednávána v rámci Výboru 18 zemí pro odzbrojení (ENDC = Eighteen Nation Disarmament Committee, později Konference o odzbrojení) od roku 1968 (cit.³). Tato jednání vyústila v návrh textu **Úmluvy o záka-**

zu vývoje, výroby a hromadění zásob bakteriologických (biologických) a toxinových zbraní a o jejich zničení, která byla dne 10. dubna 1972 podepsána a následně vstoupila v platnost v roce 1975. Problematika chemických zbraní tedy zůstala prozatím nevyřešena, ale různé státy přišly s návrhy textu budoucí úmluvy. Byla dokonce

Obr. 2. Podepisování Úmluvy v Paříži v lednu 1993

ustanovena speciální pracovní skupina, která měla za úkol vyjednat klíčové aktivity spojené s kontrolou, nešířením, zákazem a ničením chemických zbraní. Dalším popudem pro práci této skupiny byla Íránsko-Írácká válka, kde byly chemické zbraně aktivně použity. Ke konci 80. let 20. století se k vyjednávání připojili i zástupci průmyslu. V roce 1990 pak USA a SSSR uzavřely oboustrannou dohodu, kde se zavázali, že ani jeden z těchto států nebude vyrábět chemické zbraně a zredukuje stav zásob na 20 %. V roce 1992 Konference o odzbrojování přijala návrh textu úmluvy a postoupila ji Organizaci spojených národů. Dne 13. 1. 1993 byla Úmluva o zákazu vývoje, výroby, hromadění zásob a použití chemických zbraní a o jejich zničení (dále jen Úmluva) otevřena k podpisu (obr. 2) a 180 dní poté, co ji Maďarsko jakožto 65. členský stát ratifikovalo, vstoupila tato úmluva dne 29. dubna 1997 v platnost, a tím byla zahájena činnost Organizace pro zákaz chemických zbraní (OPCW = Organisation for Prohibition of Chemical Weapons), jakožto orgánu zodpovědného za implementaci Úmluvy⁴.

Úmluva o zákazu chemických zbraní

Tato Úmluva stojí na čtyřech hlavních pilířích:

- zničení chemických zbraní,
- kontrola nešíření,
- pomoc a ochrana,
- mezinárodní spolupráce⁵.

Zničením je myšleno úplné a nevratné zničení chemických zbraní, tak jak jsou v Úmluvě definovány. Tedy jako a) toxické chemické látky a jejich prekurzory s výjimkou těch, které jsou určeny pro účely Úmluvou nezakázané, pokud druhy a množství odpovídají těmto účelům, b) munice a prostředky zvláště navržené k usmrcení nebo způsobení újmy na zdraví toxickým působením chemických látek, které by se uvolnily v důsledku použití této munice a prostředků a c) libovolné vybavení zvláště navržené k použití v přímé souvislosti s použitím

této munice a prostředků⁶. Úmluva dále stanovuje termíny pro zničení chemických zbraní a také způsoby, jakými má být ničení prováděno.

Kontrola nešíření zahrnuje velmi široké spektrum činností od národní implementace Úmluvy a vytvoření příslušné legislativy přes každoroční podávání deklarací OPCW a přijímání mezinárodních inspekcí až po aktivity spojené s rozšiřováním povědomí o Úmluvě. Toto vše je úkolem národního úřadu, jehož roli v ČR v současné době zastává Státní úřad pro jadernou bezpečnost.

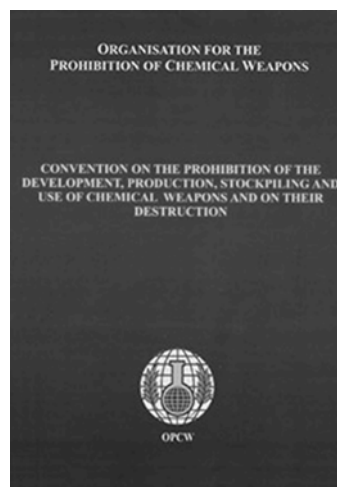
Pomoc a ochrana nezahrnují pouze faktickou vzájemnou pomoc členských států v případě napadení chemickými zbraněmi, ale také organizaci výcviku a dalších vzdělávacích aktivit za účelem přípravy na tuto eventualitu, a to jak na národní, tak mezinárodní úrovni pod záštitou OPCW.

Výcviky a vzdělávání by se daly zahrnout také do čtvrtého pilíře Úmluvy, tedy *Mezinárodní spolupráce*. Jeho hlavním poselstvím je to, že Úmluva si neklade za cíl omezování využívání chemie, ale její rozvoj pro tzv. nezakázané, tedy mírové, účely. Zahrnuje tedy aktivity sloužící k výměně znalostí a zkušeností mezi jednotlivými členskými státy např. pořádáním symposií a konferencí nebo účasti pracovníků OPCW na těchto akcích.

V současné době se hovoří ještě o dalším důležitém bodě, kterým je dosažení univerzality Úmluvy. Tedy toho, aby Úmluva byla platná a závazná pro všechny státy světa. Dodnes ji ratifikovalo a členy OPCW se stalo 192 států, což zahrnuje 98 % populace. Členy OPCW nejsou Severní Korea, Egypt, Jižní Súdán a Izrael, který Úmluvu podepsal, ale zatím neratifikoval. Jižní Súdán již podniká kroky k přijetí Úmluvy⁵.

Konkrétně se Úmluva (obr. 3), jakožto právní dokument skládá z úvodní části, celkem 24 článků a 3 příloh. Obsah jednotlivých částí Úmluvy je v této publikaci popsán pouze rámcově, detailní znění Úmluvy viz cit.⁶.

Preamble navazuje na Ženevský protokol a stanovuje cíle a zásady v podobě globálního a úplného odzbrojení.

Obr. 3. Titulní stránka Úmluvy

Články I a II obsahují všeobecné závazky pro smluvní státy a definice a kritéria jednotlivých pojmů. Další články se pak zabývají konkrétními povinnostmi, postupy a ustanoveními souvisejícími se závazky členských států (a také OPCW) nepřechovávat, nehromadit a zejména nepoužívat chemické zbraně a také se aktivně snažit o jejich likvidaci. Součástí úmluvy jsou také 3 přílohy. První z nich je příloha o chemických látkách, která obsahuje seznamy chemických látek sestavené pro potřeby Úmluvy. Druhou přílohou je *Příloha o provádění kontrol*, tzv. Kontrolní příloha popisující postupy kontrolní činnosti. Poslední součástí Úmluvy, *Příloha o ochraně důvěrných informací* (Důvěrnostní příloha) shrnuje veškerá ustanovení týkající se ochrany důvěrných dat a informací.

Jak již bylo zmíněno vstupem Úmluvy v platnost, byla založena Organizace pro zákaz chemických zbraní, jejímž sídlem se stal nizozemský Haag (obr. 4). Na první konferenci členských států po vstupu Úmluvy v platnost byl prvním generálním ředitelem zvolen brazilský ambasador José Mauricio Bustani. Základními orgány Organizace jsou Konference členských států, Výkonná rada a Technický sekretariát. Konference členských států je nejvyšším orgánem organizace, který má všeobecnou pravomoc dohlížet na implementaci Úmluvy a jednat v zájmu dosažení jejího účelu a cíle. Dále dohlíží na činnost Výkonné rady Technického sekretariátu. K tomuto účelu se Konference schází jedenkrát ročně k týdennímu zasedání na přelomu listopadu a prosince. Výkonná rada se skládá ze 41 členů volených Konferencí a početní zastoupení jednotlivých regionů je dáno Úmluvou. Výkonná rada se schází třikrát ročně na pravidelných zasedáních, v případě potřeby i na zasedáních mimořádných. Jejím mandátem je podpora implementace Úmluvy, dohled nad činností Technického sekretariátu a spolupráce s národními úřady členských států. Technický sekretariát je tzv. výkonnou rukou Organizace. Kromě podpory činnosti Konference a Výkonné rady při plnění jejich funkcí, provádí také ověřování dodržování Úmluvy v jednotlivých členských státech včetně všech aktivit s tímto spojených^{4,6}.

Úmluva v České republice

Česká republika se zúčastnila slavnostního podpiso-
vého ceremoniálu v Paříži, kde Úmluvu 14. ledna 1993 podepsal tehdejší ministr zahraničí Josef Zienec zplnomocněný k tomuto úkonu vládou. Parlament Úmluvu ratifikoval 8. prosince 1995. Dne 6. března 1996 pak byly ratifikační listiny uloženy u depozitáře Úmluvy, Generálního tajemníka OSN. Česká republika tak učinila jako 48. stát⁷.

Národní úřad v České republice v podobě Úřadu pro kontrolu zákazu chemických zbraní na Ministerstvu průmyslu a obchodu zahájil svoji činnost již v roce 1995. Jeho prvními úkoly byly příprava legislativy implementující Úmluvu do českého právního prostředí a také příprava počáteční deklarace pro Organizaci pro zákaz chemických

Obr. 4. Sídlo OPCW v Haagu

zbraní po zahájení její činnosti. Po vstupu Úmluvy ale především národní legislativy v platnost přibýly k povinností národního úřadu také dozor nad jejím dodržováním a provádění kontrol po vzoru OPCW. Kontroly sloužily a stále slouží k ověření správnosti dat z hlášení, která mají subjekty, provádějící činnosti jmenované v zákoně, pravidelně zasílat národnímu úřadu. V roce 2000 přešla celá agenda na Státní úřad pro jadernou bezpečnost. V současné době je za implementaci Úmluvy zodpovědný Odbor kontroly nešíření zbraní hromadného ničení. Na implementaci Úmluvy SÚJB úzce spolupracuje s Ministerstvem zahraničních věcí a dalšími orgány státní správy. Ve spolupráci s MZV je také aktivní na mezinárodní úrovni a to jak ve Výkonné radě, tak i v dalších výborech a expertních skupinách při OPCW. Zároveň také organizuje akce zvyšující povědomí o Úmluvě na národní úrovni. Na mezinárodní úrovni se SÚJB podílí na organizaci výcvikových kurzů pro účastníky z ostatních členských států OPCW a to jak v ČR, tak nově i přímo v Africe a Jižní Americe.

Do české legislativy je Úmluva implementována zákonem č. 19/1997 Sb. Tento zákon upravuje práva a povinnosti fyzických nebo právnických osob související se zákazem chemických zbraní a nakládáním s toxickými chemickými látkami a jejich prekurzory, zneužitelnými k porušování zákazu chemických zbraní⁸. Například stanovuje podmínky zisku licence pro nakládání s vysoce nebezpečnými látkami, určuje povinnost ohlašování nakládání s vysoce nebezpečnými, nebezpečnými i méně nebezpečnými látkami, stejně tak jako výroby určitých organických látek. Dále tento zákon stanovuje sankce při jeho porušování. Prováděcí vyhláška k tomuto zákonu, vyhláška č. 208/2008 Sb. pak stanovuje obsah hlášení o činnostech prováděných k ochranným účelům, objekty, ve kterých je možno vysoce nebezpečné látky vyrábět, seznamy vysoce nebezpečných, nebezpečných i méně nebezpečných látek, obsah hlášení o nakládání s nimi, podrobnosti o vedení jejich evidence a také koncentrační limity pro ohlašování směsí nebezpečných a méně nebezpečných látek⁹. V letošním roce bude zahájena příprava novely tohoto zákona a nové prováděcí vyhlášky.

Závěr

Úmluva samozřejmě není dokumentem dokonalým a nereflextuje všechny aktuální hrozby použití chemických látek. Za dobu své existence se však stala téměř univerzálně platnou mezinárodní smlouvou, což se žádné jiné nepodařilo. Rovněž unikátní je míra její implementace na národních úrovních a systém, jakým je dodržování Úmluvy kontrolováno. Za 20 let existence OPCW provedla více než 6000 inspekci ve všech typech deklarovaných zařízení a průmyslových společnostech. Z deklarovaných zásob chemických zbraní již bylo zničeno 93 %. Je pravda, že lhůty pro jejich zničení již byly několikrát prodlouženy a konečné datum je až rok 2023, ale již to, že ničení probíhá, je úspěchem této Úmluvy. Česká republika svým aktivním přístupem přispěla ke vzniku Úmluvy a i nyní zanechává v OPCW svoji výraznou stopu. Zásahu na tom mají ti, kteří se na její implementaci podíleli a podílejí jak na národní úrovni tak přímo v Technickém sekretariátu OPCW.

LITERATURA

1. Ettel V.: *Chemická válka*; Vědecký vojenský ústav v Praze, Praha 1932.
2. Křížková J.: Chem. Listy 109, 551 (2015).
3. Bajgar J.: *Historie používání chemických zbraní a jednání o jejich zákazu*; Vojenská lékařská akademie J. E. Purkyně v H. Králové, Hradec Králové 1996.
4. <https://www.opcw.org/>, staženo 5.1.2017.
5. Chemical weapons convention; prezentace OPCW na 15th Regional Meeting of National Authorities of States Parties in Eastern Europe preceded by a Regional Meeting on Education and Outreach, Vilnius 2016
6. Úmluva o zákazu vývoje, výroby, hromadění zásob a použití chemických zbraní a o jejich zničení, český překlad z roku 2012; <http://www.sujb.cz/zakaz-chemickych-zbrani/umluva-o-zakazu-vyvoje-vyroby-hromadeni-zasob-a-pouziti-chemickych-zbrani-a-jejich-zniceni/>
7. Středa L.: *Úmluva o zákazu chemických zbraní*, Státní úřad pro jadernou bezpečnost, Praha 2000.
8. Zákon č. 19/1997 Sb., o některých opatřeních souvisejících se zákazem chemických zbraní a o změně a doplnění zákona č. 50/1976 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon), ve znění pozdějších předpisů, zákona č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání (živnostenský zákon), ve znění pozdějších předpisů, a zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů.
9. Vyhláška č. 208/2008 Sb., kterou se provádí zákon o některých opatřeních souvisejících se zákazem chemických zbraní.

J. Křížková and T. Vitvarová (*State Office for Nuclear Safety, Division of Chemical and Biological Weapons Prohibition, Prague*): **20 Years of the Chemical Weapons Convention**

On 29th of April 1997 the Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction was entered into force. This act is one of the key international documents in the area of non-proliferation of weapon of mass destruction. In this paper we report on (i) the genesis of this document, meaning historical background of use of chemical weapons and subsequent attempts of their prohibition, (ii) development of Organization of prohibition of chemical weapons (OPCW) and its tasks, which is defined by the Convention, (iii) implementation of this international law to Czech legal system and (iv) activities of Czech National Authority (State Office for Nuclear Safety) in connection with the obligation originated from the Convention or OPCW.